

TANZİMAT'A GEÇİŞ SÜRECİNDE URFA HAREMEYN VAKFI*

Tahir ÖĞÜT*

Öz

Osmanlı vakıfları sultanlardan ortalama insanlara kadar geniş katımlı bir tabana sahip toplumsal kuruluşlardı. Vakıflar amaçlarına yönelik faaliyetleri yerine getirebilmek için “akar” isimli iktisadi birimlere sahiplerdir. Vakıfların oluşumu topluma yönelik hizmetlerin uygulama kapsamını arttırırken kuruldukları şehirlerin iktisadi hayatına da doğrudan katkılarda bulunmaktaydı. İktisadi yapıyı doğrudan etkileyen akar oluşumları, mülkiyet yapılarını da etkileyerek özel mülkiyetleri kamusal mülkiyetlere dönüştürmüştür. Çalışmamıza konu olan Urfa Haremeyn vakfı bir şehir ölçeği sınırlarını aşarak ülke genelinde yaygınlaşmış olan Haremeyn Vakfının bu şehirdeki işlevselliğini “Tanzimat” dönemi koşullarında değerlendirmektedir. Tanzimat dönemi Osmanlı devletinin merkezileşme eğilimlerini arttırdığı bir dönemdir. Haremeyn vakıfları da devletin merkezileşme eğilimi taşıdığı bu yeni dönemde de işlevsellik bağlamında olmasa da idari yapılanmada bir dönüşümü temsil etmişti. Tanzimat döneminde tesis edilen vakıfların yönetimleri denetimi merkeze alarak Evkaf Müdürlüklerine geçmiştir. Kısaca bu çalışma Haremeyn vakıflarının Urfa şubesine ait faaliyetleri Tanzimat dönemi uygulamaları bağlamında değerlendirmeye yöneliktir.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Haremeyn Vakfı, Merkezileşme, Tanzimat, Kamusal Mülkiyet.

URFA HAREMEYN WAQF IN THE PROCESS OF TRANSITION TO TANZİMAT

Abstract

Ottoman Waqfs were publicness foundations with a wide participated base from sultans to average people. Waqfs own "akar" named economic units in order to fulfill the activities for their purposes. While the formation of waqfs increased the scope of application of collective-oriented services, it also contributed directly to the economical life of the city they were founded in. “Akar” formations directly affecting economic activity, transformed private property into public ownership by affecting ownership structures. Subject of this work, Urfa Haremeyn Waqf, by crossing the boundaries of a city scale, evaluated the functionality of this city in the context of the "Tanzimat" period of Haremeyn Waqf that is widespread throughout the country. Tanzimat Period is a period when the Ottoman state increased its tendency to centralize. Haremeyn Waqfs represented a transformation in administrative structure, not in the context of functionality, in this new period when the state tended to be centralized. The waqfs' administrations established in the Tanzimat period, took the supervision center and passed to the Evkaf Directorates. Briefly, this work aims to evaluate the activities of Urfa branch of Haremeyn waqfs in the context of Tanzimat period practices.

* Bu çalışma 2018, Nisanda gerçekleştirilen III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Sempozyumunda “Tanzimat Dönemi Urfa Haremeyn Vakfının Mali Durumu” isimli özet bildirim genişletilmiş ve tamamlanmış halidir.

** Doç. Dr., Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Tarihi Ana Bilim Dalı

Key Words: Urfa, Haremeyf Waqf, Centralization, Tanzimat, Public Ownership.

GİRİŞ

Osmanlı vakıfları sultanlardan ortalama insanlara kadar geniş katılımlı bir tabana sahip toplumsal kuruluşlardı. Kamuya yönelik her türlü faydanın konusunu oluşturan vakıf kuruluş iradeleri, sürekli gelir yapısına dayalı finansman modellerinden dolayı akar olarak isimlendirilen iktisadi ünitelere de sahiplerdi. Vakıflar sahip oldukları akar birimleri sayesinde “şehir rantlarının kamusal kullanıma eklemlenmiş” yapılarıyla mülkiyet kavramının özel veya kamu odaklı ayırımına farklı bir bakış açısı da kazandırmaktaydı. Akarların oluşumu kişiye özel gayrimenkullerin vakıf faaliyet konusuna bağlanması yanında, kırsal kesimdeki tarıma dayalı vergilerin kamusal iradeyle aktarımına da yer vermektedir. Böylelikle Osmanlı toprak rejiminde mutlak mülkiyetin devlete ait olduğu yapının vakıf pratiğine eklemlenmesi de vergi gelirlerinin transferi sayesinde mümkün olabilmekteydi. Çalışmamıza konu olan Urfa Haremeyn vakfı bir şehir ölçeği sınırlarını aşarak ülke genelinde yaygınlaşmış olan Haremeyn Vakfının bu şehirdeki işlevselliğini Tanzimat dönemi koşullarında değerlendirmektedir. Tanzimat öncesinde de merkezi yönetim yapısına sahip olmalarıyla diğer vakıflardan farklılık arz eden Haremeyn vakıfları, devletin merkezileşme eğilimi taşıdığı bu yeni dönemde de işlevsellik bağlamında olmasa da idari yapılanmada bir dönüşümü temsil etmişti. Tanzimat döneminde tesis edilen vakıfların yönetimleri murakabeyi merkeze alarak Evkaf Müdürlüklerine geçmiştir. Kısaca bu çalışma Haremeyn vakıflarının Urfa şubesine ait faaliyetleri Tanzimat dönemi uygulamaları bağlamında değerlendirmeye yöneliktir.

1.Tanzimat’a Geçiş Sürecinde Urfa Vakıflarında İdari Dönüşüm

Tanzimat’ın ilanı her ne kadar 1839’da gerçekleşmişse de ülke genelinde uygulamaya girmesi zamana yayılarak aşamalı bir şekilde gerçekleşmiştir. Urfa’da Tanzimat sürecine geçiş Liva meclisinin kurulması ile asker ve vergi mükelleflerini belirlemeye yönelik nüfus sayımının devam ettiği 1847’de başlamıştır. Urfa’nın resmi olarak Tanzimat’a dâhil olması ise 1850’de Meclisi

Vâlâ kararı sonrasında gerçekleşmiştir. Tanzimat'a geçiş sürecinin zamana yayılmasında idari örgütlenme yapısındaki dönüşüm ile nüfus sayımının gerçekleştirilmesinde yereldeki yapısal güçlükler belirleyici olmuştur. Yapısal güçlükler olgusu bölgenin sosyal yapısında öne çıkan konargöçer aşiretlerin yoğunluğundan kaynaklanmıştır. Bölgede nüfus sayımının tamamlanması ise Urfa'da ancak Tanzimat'a geçiş sonrasında 1865'de tamamlanmıştır. Bu sayıma göre Urfa'nın toplam nüfusu 23.565'i Müslüman olmak üzere toplam 28.719'dur (Öğüt, 2013:26).

Urfa'da Tanzimat'a geçiş süreci devlet maliyesinde denge sorununun yoğun olarak gerçekleştiği bir döneme de karşılık gelmektedir. Tanzimat'a geçiş aşamasında Urfa sancağının mali gelirleriyle ilgili en önemli veri 1.050.083 guruş ile 1846/ h.1264 senesine aitti (Öğüt, 2013: 182). Bu dönemde Osmanlı Bütçe gelirleri ise 1862/ h.1277'de 1.221.184.160 guruş iken giderler ise 1.393.407.544 guruş olarak gerçekleşerek bütçe açık vermiştir. Bu muhasebe dönemindeki bütçe açığı aslında Kırım savaşı ile 1855'de başlayan açığın süreklilik arz etmesinin sonucudur(Güran, 1989:38).

Tanzimat uygulamaları döneminde pek çok kurumda olduğu gibi vakıf yönetimlerinde de merkezileşmeyi sağlamak adına kamusal iradenin yönetime doğrudan katılımı gerçekleşmiştir. Geleneksel vakıf yönetimleri sadece mütevelliler tarafından yürütülür iken(Öztürk, 1995:63) gelinen yeni aşamada Evkaf Nezaretinin kurulmasıyla bu bakanlığın taşra örgütlenmesine karşılık gelen Evkaf Müdürlüklerine de yönetim sürecine 1845'de dâhil olmuştur(Öztürk, 1995: 83). Bu bağlamda Evkaf müdürlüklerinin atandığı sürece karşılık gelerek 1846- 49 yılları arasında Urfa Evkaf Müdürlüğüne Mustafa Rüşdü Efendi atanmıştır (BOA, EV.d 12.962, h.1262-65).

1.1.Tanzimat Dönemi Urfa Vakıflarında İdari Yapıda Merkezileşme

Urfa'da Tanzimat'a geçiş sürecinde Evkaf müdürü Mustafa Rüşdü Bey döneminde Evkaf müdürlüğü yönetiminde merkezileşme yönünde değişimin göstergesi olarak vakıfların muhasebe kayıtları 1849-49 faaliyet dönemini karşılayacak şekilde oluşturulmuştur. Bu ilk muhasebe Urfa vakıflarının tümü

ayrı bir tasnif başlığında Haremeyn Vakfı muhasebesi de diğer bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Vakıf muhasebesinin iki ayrı tasnifte gerçekleştirilmiş olması kayıtlardaki detay düzeyinde de farklılık arz etmiştir. Bunlardan Haremeyn kayıtları akarların bulunduğu çarşı yeri ve sair adrese dayalı veriler üzerinden oluşturmuş iken, diğer vakıfların gelirleri ise sadece vakıf mütevellilerinin makbuz karşılığı yapmış oldukları ödeme tutarlarının kaydedilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Mesela Doğancızade vakfı mütevellisi Hacı Muhammed'den akar gelirleri toplamı 125 guruş olarak tahsil edilmişse de gelir birimlerine bu kayıta yer verilmemiştir (BOA, EV.d 12.962, h.1262-65).

Vakıf muhasebe kayıtlarında Haremeyn vakfı dışında olanlarda detaya yer verilmemesinden dolayı şehrin genel iktisadi konumu hakkında genel bir çıkarımda bulunmak oldukça zordur. Ancak Haremeyn gelirlerinin ayrıntılı olarak verilmesi sayesinde bu zaman diliminde Urfa'nın iktisadi hayatı ile dini temelli sosyal yapının iktisadi katılımını belirleyebilmek mümkün olmuştur.

Tanzimat'a geçişte ilk atanan Evkaf Müdürü Mustafa Rüşdü Bey'den sonra 1850'de Fikri Bey atanmıştır. Ancak Fikri Bey döneminde vakıf aşarlarının ihalesi her ne kadar kuraklıktan kaynaklanmış olsa da başarısızlıkla karşılaşmıştır. Fikri bey dönemi ihale başarısızlığından başka, yolsuzluk iddiaları ve muhasebe ibrazının gerçekleştirilememesinden dolayı 1856'da azil ile sona ermiştir. Urfa Evkaf müdürünün azli ile boşalan yönetim boşluğu 1859'da El-Hac İbrahimzade Mustafa Ağa'nın atanmasına kadar süreçte Liva Meclisi tarafından yürütülmüştür. Yeni atanan müdürde liyakat esası dikkate alınmış ve bu durumun somutlaştırılması için Mecidiye Nişanına sahip olmasına dikkat edilmiştir. Ancak Hacı İbrahimzade Mustafa Ağanın atanmasına rağmen Urfa liva meclisi evkaf müdürlüğe ait olan yetkileri 1861'e kadar yeni müdüre devretmeyerek doğrudan yürütmüştür (Öğüt, 2013: 48).

Urfa Evkaf müdürlüğüne Hacı İbrahimzade Mustafa Ağanın atanmasından sonra yönetimde artan etkinliğin göstergesi olarak 1860'da bir önceki idari döneme göre daha detaylı bir şekilde (mufassal olarak) vakıfların muhasebeleri

tutulmuştur (BOA, EV.d, 17135, h.1277). Bu muhasebe döneminde de Haremeyn vakfı yönetimi Evkaf müdürlüğüne bağlanarak (BOA, EV.d, 12962, h.1262-65), muhasebe kayıtları da önceki dönemde olduğu gibi bir ise diğer vakıfların kayıtlarından ayrılarak ayrı bir tasnif başlığına tabii tutulmuştur (BOA. EV. d. 17350,h.1277).

Muhasebe kayıt sistemindeki değişimde yönetimin daha sistematik hale getirilmesi çabası kadar, vakıflara ait aşar ihalelerinin daha detaylı olarak muhasebe kayıtları üzerinden izlenmesine yönelik amaç da bulunmaktadır. Çünkü 1857’de Halep vilayeti genelinde kuraklıktan dolayı aşar ihaleleri başarısızlıkla sonuçlanmış ve böylelikle Hazineyi Celile gelir kaybına uğramıştır. Kuraklığın devam etmesi üzerine mültezimlerin aşar ihalesine ilgisizlikleri 1858’de de devam etmiştir. Aşar ihalesinde karşılaşılan sorun üzerine Evkaf Müdürlüğünden Halep vilayetindeki bütün vakıflara ait muhasebe kayıtlarını Hazineyi Celile’ye Haremeyn vakıflarının gelirleri 1267’den itibaren Hazineyi Celile tarafından ihale edilecek ve gelir fazlaları da hazineye irat olarak kaydedilecektir (BOA, A.MKT. UM. 68/18, 1267.10.8) Ayrıca irat karşılıklarının ibraz edilmesi de talep edilmiştir (İhale 50.000 guruşluk maktu bir bedel karşılığında gerçekleşmiştir (BOA, İradeler 27271, h.127). Ancak Urfa’nın da bağlı bulunduğu Halep vilayeti genelinde kuraklığın devam etmesine rağmen vakıfların aşar ihalelerindeki tıkanıklık aşılmıştır.

Aşar ihalelerinde tıkanıklığının aşılmasında, ihalelere katılan her bir vakıf mütevellisinin kendi yönetimi dışındaki vakıflardan birinin ihalesine katılmaları belirleyici olmuştur. Böylelikle mütevellileri aralarında kurmuş oldukları dayanışma ile bu önemli mali sorunu aşılabilmıştır (Öğüt, 2013: 48). Bu dönemde Urfa Haremeyn Vakfı ise aşar gelirlerine sahip olmamasından dolayı ilgili mali uygulamadan etkilenmemiştir. Haremeyn Vakfı, Osmanlı devleti bakımından idari bir organizasyon becerisinin göstergesi olması kadar önemli bir prestij kaynağı da olan hac organizasyonun finansmanı için faaliyet gösteren bir kurum olmasına rağmen aşar gelirlerine sahip olmamıştır. Bu bağlamda Urfa

vakıflardan aşar tahsisatı yapılmış olanların genel karakteristik özelliklerini belirlemek önem arz etmektedir.

Urfa vakıf akarlarından aşar bedeline sahip olanlar diğer vakıflardan finansal yapının oluşumu ile farklılık göstermektedir. Çünkü vakıflara tahsis edilen aşar tutarları hazine hesabından vakıflara gerçekleştirilen bir aktarım olmasından dolayı, bu tür vakıfların kuruluş iradesinde vakfın banisi kadar kamunun da bu kuruluş iradesine katılım ve onayı söz konusudur. Urfa'da Tanzimat dönemindeki en ayrıntılı verilere 1860 senesi muhasebe kayıtları üzerinden ulaşılmaktadır. Bu kayıtlar da aşar gelirine sahip olan vakıflar ise aşağıdaki gibidir;

Tablo 1: Aşar Gelirine Sahip Olan Vakıflar

Adı	Faaliyeti	Statüsü	Aşar Geliri/guruş
Hz. Abdurrahman	Zaviye-Türbe	Sahih	2.100
Mevlut Helvati(1)	Camii	Sahih	19.050
Camii Kebir(2)	Camii	Sahih	6.000
Yadigar(3)	Camii	Sahih	1250
Hüdaca Ahmed(4)	Camii	Sahih	150
İmam Bakır(5)	Türbe/Zaviye	Sahih	1562
Şeyh?	Türbe	Sahih	4688
Toplam Aşar Tutarı		34.800	

Kaynak: Aşar aktarımı olan Köyler; (1) Şeyh Çoban, (2) Sarı Mağara, Sallu Kapı,(3) Kuddik, (4)Kalacık, (5)İmam Bakır(BOA, A.DVN. 113/ 14, h.1272)

Urfa Vakıfları aşar gelirleri genelinde ortaya çıkan karakteristik özellik bu gelir kaynağından yararlanan vakıfların tamamının hukuki statü bakımından sahih vakıflar olmalarıdır. Evladi vakıflarda gelirin gideri karşılama fazla veren kısmı, vakfiye senedinde belirlenen kriterlere göre vakıf kurucusunun evlatları arasında dağıtılacağı için bu gibi vakıflar ilgili bireyler bakımından sürekli gelir yaratıcı ve dağıtıcısı konumundadırlar. Aşarların vakıflara bağlanması hazine namına gelir kaybı sonucu doğuracağı için kamusal irade bireylere parasal aktarımlardan kaçınmış ve aşar tahsislerini sahih vakıflarla sınırlandırılarak

evladi vakıflara aktarım gerçekleşmemiştir. Bu dönemde Urfa livası vakıf gelirleri toplamı 210.227 guruş olduğu dikkate alındığında, sadece yedi birim gibi düşük bir sayıda aşar gelirlerinin genel vakıf gelirleri içinde %15 gibi dikkati çeken bir seviyede gelire sahip olduğu görülebilir.

Osmanlı devletinde hac organizasyonun başarısı her kadar önemli bir prestij meselesi olsa da Haremeyn vakfı Urfa pratiğinde bu vakfa yönelik aşar tahsisatı gerçekleştirilmemiştir. Bu durum Urfa Haremeyn vakfı akar oluşumunun doğrudan kamusal aktarımdan ziyade toplumsal katılım merkezinde düzenlendiğinin göstergesidir. Haremeyn Vakfı akarlarına toplumsal katılım, bireylerin dükkân, bahçe, tarla ve değirmen gibi varlıklarını doğrudan vakfetmeleri şeklinde olacağı gibi diğer vakıflardan gerçekleşen aktarımlar şeklinde de gerçekleşmektedir.

2. Genel Olarak Haremeyn Vakıfları

Osmanlı Devleti 16.yüzyılda Mısır'ın fethi ile halifelik makamını da üstlenmişti. Hicaz bölgesinin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle bu devletin bölgede meşruluğunu tesis edebilmesi gibi yeni bir sorun da ortaya çıkarmıştır. Zira Memluklu hâkimiyeti döneminde kutsal beldelere önemli mali kaynaklar tahsis edilmiştir. Osmanlı döneminde de Hicaza yapılacak olan tahsisatların en azından önceki dönem seviyesinde olması arzulanmıştır(Faroqhi, 1995:82).

Bu bağlamda Sultan II. Beyazid tarafından XVI. yy 'da Haremeyn Vakfı kurulmuştur. Ancak Anadolu'daki, ilk Haremeyn Vakıflarının ilk örnekleri Osmanlı hâkimiyeti öncesinde Karamanoğulları tarafından XV. yy 'da Ereğli'de kurulmuştur (Faroqhi, 1995:83). Haremeyn Vakfı hac organizasyonundan başka, Sürre Alaylarının finansmanı ile bazı kale neferlerinin mevacipleri ve bazı büyük camilere ait masrafların karşılanması gibi çok geniş bir çerçevede faaliyetlerini sürdürmüştür (Tabakoğlu, 1994: 76). Ayrıca Haremeyn vakıfları Mekke ve Medine de bulunan kutsal yerlerin imarına sürekli kaynak temin etmek ve yoksullara da mali yardımlarda bulunmakla da mükellef olmuştur (Öztürk, 1995: 72).

Haremeyn Vakfının faaliyet alanının genişliği karşısında güçlü ve sürekliliği olan bir mali yapıya sahip olması gerekli olmuş ve neticesinde devlet genelinde şehirler ölçeğinde vakıf şubeleri oluşturulmuştur. Bu vakıflar “Haremeyn’i Şerif Evkâfi” adı altında tek elden yönetilmişlerdir (Özkaya, 1985: 235). Vakfın şehirler ölçeğinde yaygınlaşması süreklilik arz etmiş ve bu bağlamda 18.yüzyılda Batı, Güney ve Güneydoğu Anadolu’da yeni akar birimlerinin eklenmesi süreci gerçekleşmiştir (Tabakoğlu, 2005: 183-201).

Haremeyn Vakfının oldukça geniş olan yapısı yönetimde etkinliği arttırmaya yönelik arayışlara sebep olmuştur. Vakıf yönetiminin etkinliği arttırmak amacıyla 1586’da Babüssaade Ağalığı’na bağlı olarak Haremeyn Şerif Nezareti teşkil edilmiştir(Pakalın, 1992: 745-750).

Haremeyn Nezaretinin başlıca birimleri;

- Haremeyn Müfettişliği
- Haremeyn Muhasebeciliği
- Haremeyn Mukataacılığı
- Darüssaade Yazıcılığı’ndan oluşmuştur.

Haremeyn Vakfının idaresi tarihsel süreçte süreklilik arz etmiştir ve 1835’de buna uygun olarak vilayet ve bazı liva merkezlerine müdürler atanmıştır. Ataması gerçekleşen müdürler vakıf muhasebelerinin tutulması ve gelir istikrarının sağlanmasıyla görevlendirilmişlerdir (Akgündüz, 1996:284).

Osmanlı yönetiminde merkezileşme eğiliminin güçlendiği bir dönem olan Tanzimat fermanının ilanından bir yıl önce 1838’de ilgili nezaretin başarısızlığı gerekçe gösterilerek idarenin tüm yetkileri Evkâf Nezaretine bağlanmıştır (Pakalın, 1992: 745-750). Ancak, nezaret kuruluşunu takip eden süreçte de vakıf gelirlerinin düzenli olarak ilgili oldukları yerlere aktarılmasında sorunların yaşanması devam etmiş ve bu durum vakıf

çalışanlarına yapılan ücret ödemelerinde başarısızlıklara sebep olmuştur (Tabakoğlu, 2005, 373-383).

2.1. Tanzimat Döneminde Urfa Vakıfları ve Haremeyn Vakfının Mali Yapıları

Osmanlı şehirlerinde akar nev'inden tesis edilmiş olan vakıf akarları iktisadi yapının fonksiyonel merkezlerini de oluşturmaktaydı. Ticari ve iktisadi ünitelerin teşekkülü, vakıfların kuruluşları aşamasında ortaya çıkabileceği gibi, mevcut olan vakıflara yeni akar birimlerinin katılımı ile de zamanla genişleyen bir yapıya da sahip olabilmekteydi. Vakıflara devlet tarafından yapılan daimi gelir tahsisatları, vakıf kuruluşlarında devlet müdahalesinin varlığına, yönetimlerinin vakıf banisi üzerinde olması ise özerk yönetim yapısına sahip olduklarının göstergesidir (Barkan, 2000:996-1053). Tanzimat döneminde vakıfların idari yapılarında özerk statü gevşeyerek devletin idari yapıya müdahil olduğu bir yapıya doğru dönüşüm gerçekleşmiştir.

Haremeyn Vakıfları Sultan Selim Dönemindeki kuruluştan beri merkezi yönetime sahip olmasıyla adeta kamuya ait bir kurum görüntüsüne sahip olarak diğer vakıflardan farklı bir yapıya sahiplerdi. Ancak, Anadolu'da Haremeyn vakıfları aslında genelde özel şahısların irade ve bağışlarıyla kurulmuş olmalarından dolayı(Faroqhi, 1995: 82) toplumsal katılımcı kurumlar kimliğine sahiplerdi. Haremeyn vakıflarını bir kamu idaresi yapısına sahip olması, gelir birimlerinin oluşturulmasındaki paydaşların kimliklerinden ziyade merkezi yönetimlerinden kaynaklanmaktaydı. Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Tanzimat dönemi Urfa Haremeyn vakfı gelirlerini 1860-61 muhasebe dönemi kayıtları üzerinden belirleyebilmek mümkündür. Bu muhasebe döneminde Haremeyn vakfını diğerlerinden ayıran özelliklerden biride vakıf yöneticiliği olan mütevellî görevinin doğrudan Evkaf Müdürlüğü tarafından oluşturulmasıdır.

Tablo 2: Urfa Haremeyn Vakıfları (1860-61/ 1277-78)

Akar Türü	Birimi	En Düşük İcar Bedeli(guruş)	En Yüksek İcar Bedeli(guruş)	Akar Türüne Göre Toplam Gelir (guruş)	Akar Birimlerinin Oransal Değerleri(%)
Dükkan(*)	66 Adet	2	94	1709	39
Han	1 Adet	-	-	100	2
Hane	19 Adet	2	28	229	5
Bahçe	19 Kıt'a	17	350	2061	49
Yekûn				4099	

Kaynak: (BOA, A.DVN. 113/ 14, h.1272), (BOA, EV. d., 17350) ;(*)Hacı Kâmilzade Hanı. Hacı Kâmilzade Yahya Efendi Urfa Hayriye tüccarıdır

Haremeyn Vakıflarının oluşum ve gelişim aşamalarında toplumsal katılımçılık olgusu dikkate alındığında Urfa Haremeyn vakfının da bu genel durumun dışında olamayacağı yukarıdaki tablo üzerinden de değerlendirilebilmektedir. Hacı Kâmil Efendi tarafından onarılan hanın Haremeyn akarına bağlanması toplumsal katılımçılık bakımından önemli bir örnek durumundadır (Urfa Şeri'ye Şer'iyecilleri, 1269- 1282; s.195).

Hacı Kâmil Efendinin vakfettiği İplikçi Hanı Urfa'nın en büyük vakfı olan Rızvaniye Vakfının kuruluş aşamasında 1740'da bu vakfın akarına dahil edilmiştir. Bu han Bedesten civarında olup 34 dükkândan oluşmaktadır(Öğüt, 1999: 68).

Ancak zamanla bakımsızlıktan dolayı işlevselliğini kaybeden han Urfa tüccarlarından Yahya Veleli Hacı Kâmil Efendi tarafından Gümrük Hanı civarındaki İplikçi Han ismiyle bu şahıs tarafından onararak "Yeni Han" ismiyle Haremeyn vakfı akarına bağlanmıştır. Vakıf akarına aktarım yapan bireyler her ne kadar uhrevi maksatlar taşımış olsalar bile toplumsal prestij kazanmaları ve ekonomik statülerini gösterme imkânı bulmaları da kaçınılmazdır. Tanzimat döneminde Haremeyn Vakfı akarına önemli bir katkıda

bulunan Hacı Kâmil Efendi 1857/h.1274'de Ticaret Nezaretinin tasdiğiyle "İslam-ı Hayriye" tüccarlığı beratıyla şehbender (ticaret ataşesi) sıfatını da kazanmıştır. Böylelikle Hacı Kâmil Efendi kazanmış olduğu bu sıfatla imtiyazlı bir tüccar statüsüne sahip olmuştur (Hacı Kamil Efendi, Hayriye tüccarlığı sıfatı aldıktan sonra kazanmış olduğu imtiyazdan dolayı Urfa ve kazaları başta olmak üzere tayin ettiği hademeleriyle birlikte "tekalifi örfiye", "harcı kasaba" veya "nüzul" ve "avarız" gibi vergilerden muaf tutulmuştur. Urfa Şer 'iye Sicilleri, 1269- 1282; s.195).

Haremeyn vakfı gelirlerinin 4099 guruş olarak gerçekleştiği 1860 muhasebe döneminde Urfa şehri dahilinde de vakıf gelirlerinin toplamı da 210.227 guruş, giderleri ise 107.844 guruş olarak gerçekleşmiştir (Öğüt, 1999:158). Bu durum Haremeyn vakfı mali yapısı ve akarlarının kapsayıcılığı bakımından genel vakıf sistemi içinde ağırlığı olan bir yapıda olmadığına göstergesidir.

Vakıflar sadece doğrudan çalışanları bakımından bile genel istihdama katkıda bulunmaktaydı (Kazıcı, 1993: 85-102).Urfa şehrindeki vakıflarda doğrudan istihdama etkisi ise vakıf çalışanları üzerinden 1860 senesinde 254, kazalardaki vakıflarla birlikte toplam 363 kişidir. Vakıf çalışanlarının her birinin ortalama 5 kişilik bir aileyi temsil ettiği varsayımında toplam nüfus içinde vakıf istihdamından doğrudan etkilenen nüfus 1275 kişidir. Ancak bu verilere vakıf akarlarında iktisadi faaliyet gösteren esnaf dâhil değildir (Öğüt, 1999:163). Urfa'da nüfus sayımının gerçekleştiği 1865'de Urfa şehrinin toplam nüfusu 23.565'i Müslüman olmak üzere toplam 28.719'dur (Urfa Şer 'iye Sicilleri, 1269- 1282; s.195). Bu bağlamda vakıflarda doğrudan istihdam edilen etkisinin toplam nüfus içindeki payı %4'a karşılık gelmektedir. Bu kesimin genel istihdam içindeki diğer bir anlamı da geleneksel bir tarım toplumunda ücretli kesimin vakıf çalışanları üzerinden oluşturulmuş olmasıdır.

2.2. Haremeyn Vakfı Gelirleri

Vakıfların gelirlerini oluşturan birimler bir şehrin sınırları ve kırsal uzantısında iktisadi faaliyetleri gerçekleşmesine imkân tanıyan her türlü faaliyet alanlarını

kapsamaktaydı. Tanzimat dönemi Urfa vakıflarının gelirleri Haremeyn vakfı gelir birimlerine indirildiğinde ise başlıca şu birimlerden oluşmaktadır;

-Su kaynakları bağlı akarlar

-Bahçe icarları

-Değirmenler icarları

-Hamam icarları

-Dükkân akarları

-Hane akarları

Yukarıdaki gelir birimlerinin ortak özellikleri doğrudan şehir merkez ve çevresinde faaliyet gösteren iktisadi birimler olmalarıdır. Bunlardan en ilginç olanı ise şehir ve kırsal üretim ilişkisini sağlamasından dolayı su kaynaklarına bağlı olan vakıflardır.

2.2. Haremeyn Vakfının Su Kaynaklarına Bağlı Gelirlerden Bahçeler

Osmanlı devletinde ortaçağ Avrupa'sından farklı olarak, kent ve kır ayrımı daha az belirgindi. Kentli zanaatkâr ve esnafın genelde yaz aylarını geçirdikleri bağ ve bahçeleri bulunmaktaydı. Şehir halkının kırsal bir gelir birimine sahip olma arzularında, normal iktisadi faaliyetlerinden elde ettikleri gelirlerinin yetersizliği önemli bir faktör olmuştur. Şehir halkının, kırsal kesimdeki iktisadi faaliyetlerinin varlığı, yirminci yüzyıl ortalarına kadar varlığını devam ettirmiştir (Faroqhi, 2005:66).

Bahçecilik her ne kadar tarımsal bir faaliyet alanı olsa da şehir ekonomisiyle bütünleşmiş bir karaktere de sahipti. Mesela Urfa'nın komşu sancağı olan Antep'te 1830'da/h.1246 salyan ödeyen 43 esnaf biriminden en çok vergiyi bahçecilik faaliyetleriyle işgal eden bostancılar en azını ise hamallar ödemişti (Güzelbey, 1970: 10).

Osmanlı devletinde reaya genel olarak ev veya bahçe şeklinde özel mülkiyete sahip olabilmekteydiler (Faroqhi, 2000:299).

Bahçeler mülkiyet ilişkisi bakımından da özel mülkiyet kapsamında olmalarından dolayı maliklerine satış, devir ve miras gibi konularda geniş bir tasarruf alanı sağlamaktaydı. Özel mülkiyet kapsamında olan bahçeler, aile bütünlüğünün ebediyen sürdürülmesinde bağlayıcı bir kurum arayışından, doğrudan uhrevi amaçlara ulaşmaya kadar uzanan geniş bir amaçlar manzumesinde vakıf akarlarına dönüşmekteydiler. Vakfedilen gayrimenkullerin vakfın varlığı haline dönüşmesi sadece bir devir işleminin tamamlanmasıyla sonuçlanmayıp, vakfiyede belirlenmiş olan ilke ve esaslara uygun olarak kullanımına da bağlıydı (BOA, Cezair ve Rakka Ahkam Defterleri, No; 24, s.61).

Urfa'da Garipler Tekkesi Şeyhi h. 1165'de adı belirtilmeyen bir şahsın vakfettiği şahsın bahçe gelirlerinin müteveli tarafından hem tekke hem de hem de mescide aktarılmadığını gerekçesiyle şikayetçi olmuştur. Rakka valisi ve Ruha kadısından zararı tazmini istenmiştir

Buna göre Urfa Vakıfları içinde bahçe gelirleri bağlamında Haremeyn Vakfının yeri;

Tablo 3; 1860 Senesi Urfa Vakıf Bahçelerinin Yıllık Geliri/ Guruş

Vakıf Türü	Bahçe Akarı Olan Vakıf Sayısı	Toplam Gelir
Sahih	30	10.409
Evladi	54	51.591
Haremeyn Vakfi	19	2061
Toplam Bahçe Geliri	84	62.00
Toplam Vakıf Sayısı	118	210.272

Kaynak; BOA, EV.d, 17135, h.1277'e göre hazırlanmıştır

Urfa vakıflarında bahçe gelirlerinin toplam vakıf gelirleri içindeki payı 1860'da %29, tüm vakıflar içinde bahçe akarına sahip olan vakıfların birim olarak payı %71, bahçe akarına sahip olan vakıflar kapsamında da evladi vakıf statüsünde

olanların payı ise %64'e sahipti. Bu veriler bağlamında bahçe gelirleri şehir vakıflarında önemli bir ağırlığa sahip olduğu gibi, evladi vakıfların önemli gelir birimlerinden olmalarından dolayı aile bütünlüğünün sürdürülmesine de katkıda bulunan iktisadi kurumsal ünitelerdi. Çünkü evladi vakıflarda faaliyet giderlerini aşan gelir fazlaları vakıf üzerinden evlatlar arasında dağıtılmaktaydı. Urfa'da 1860'da sadece bahçe gelirine olan vakıflar ise 16 birim olup, salt bahçe gelirlerine sahip olan vakıfların gelirleri de 13125 guruş olarak gerçekleşmiştir.

Urfa Haremeyn Vakfının 1860'da bahçe gelirleri ise 19 birim(kıt'a) olarak 2061 guruş olarak gerçekleşmiştir. Haremeyn bahçe akarlarından en düşük icar bedeli 17 guruş en yükseği ise 350 guruş olarak gerçekleşmiştir. Bu durum Haremeyn vakfına varlıklarını vakfedenlerin farklı ekonomik seviyelere sahip olduğunun da göstergesidir. Haremeyn Vakfı bahçe gelirlerinin diğer vakıfların sahip olduğu bahçe gelirleri içinde aldığı pay ise %3,3 gibi düşük bir seviyeye karşılık gelmiştir.

2.3. Vakfın Diğer Tarımsal Gelirleri

Genel tarımsal faaliyet alanında bahçeler, sahip oldukları özel mülkiyet yapılarıyla diğer diğer tarımsal faaliyetlerinden ayrılmaktaydı. Bahçeler tabii oldukları özel mülkiyet ilişkisinin sonucu olarak vakıf sisteminde yaygın bir yere sahip olmakla birlikte, tarımsal alanda tarlalar veya bunlardan alınan vergiler olan aşarda vakıfların gelir birimlerine dâhil edilebilmekteydi.

Urfa vakıflarında 1860'da "bedeli tarla", "bedeli aşarı karye(köy)" başlıklarıyla belirtilen ve sadece tarımsal gelire sahip olan vakıflar ise 37 birimdir. Salt tarımsal gelirlere dayalı vakıf akarlarından aşar bedeline sahip olanlar diğer vakıflardan finansal yapının oluşumuyla ayrılmaktadır. Çünkü bu vakıflara tahsis edilen aşar tutarları hazine hesabından vakıflara gerçekleştirilen bir aktarım olmasından dolayı, bu tür vakıfların kuruluş iradesinde vakfın banisi kadar kamunun da bu kuruluş iradesine katılım ve onayı söz konusudur. Urfa'da 1860'da aşar gelirine sahip olan vakıflar aşağıdaki gibidir;

Tablo 4: Urfa'da 1860'da Aşar Gelirine Sahip Olan Vakıflar

Adı	Faaliyeti	Statüsü	Aşar Geliri/guruş
Hz. Abdurrahman	Zaviye-Türbe	Sahih	2.100
Mevlut Helvati(1)	Camii	Sahih	19.050
Camii Kebir(2)	Camii	Sahih	6.000
Yadigar(3)	Camii	Sahih	1250
Hüdaca Ahmed(4)	Camii	Sahih	150
İmam Bakır(5)	Türbe/Zaviye	Sahih	1562
Şeyh?	Türbe	Sahih	4688
Toplam Aşar Tutarı		34.800	

Kaynak; BOA, EV.d, 17135, h.1277'e göre hazırlanmıştır. İlgili vakıflara aşar aktarımı olan Köyler; (1) Şeyh Çoban, (2) Sarı Mağara, Sallu Kapı,(3) Kuddik, (4)Kalacık, (5)İmam Bakır.

Urfa Vakıfları aşar gelirleri genelinde ortaya çıkan karakteristik özellik, bu gelir kaynağından yararlanan vakıfların tamamının hukuki statü bakımından tamamının sahih vakıflar olmalarıdır. Evladi vakıflarda gelirin gideri karşılama fazla veren kısmı, vakfiye senedinde belirlenen kriterlere göre vakıf kurucusunun evlatları arasında dağıtılacağı için bu gibi vakıflar ilgili bireyler bakımından sürekli gelir yaratıcı ve dağıtıcısı konumundadırlar. Aşar vergilerinin vakıflara bağlanması hazine namına gelir kaybı sonucu doğuracağı için, kamusal irade bireylere parasal aktarım sonucu doğuracak olan evladi vakıflara aşar tahsisinden kaçınmış ve aşar tahsislerini Urfa'da sahih vakıflarla sınırlandırmıştır. Osmanlı devletinde hac organizasyonunun başarısı her kadar önemli bir prestij meselesi olsa da Haremeyn vakfi Urfa pratiğinde bu vakfa yönelik aşar tahsisatı gerçekleştirilmemiştir. Bu durum Urfa Haremeyn vakfi akar oluşumunun doğrudan kamusal aktarımdan ziyade toplumsal katılım merkezinde düzenlendiğinin göstergesidir. Haremeyn Vakfi akarlarına toplumsal katılım, bireylerin dükkân, bahçe, tarla ve değirmen gibi varlıklarını doğrudan vakfetmeleri şeklinde olacağı gibi diğer vakıflardan gerçekleşen aktarımlar şeklinde de gerçekleşmektedir.

3. Vakfın Gayrimenkul gelirleri

Vakfın gayrimenkul iradına bağlı gelirleri dükkân ve hane gelirlerinden oluşmuştur.

3.1. Dükkân Gelirleri

Haremeyn Vakfının gelir birimlerinden dükkân ve hane icarları en ağırlıklı gelir birimleri olan akarları oluşturmaktaydı. Urfa'da 1860'da şehir merkezindeki toplam 118 vakıftan 25'i sahih, 36'sı da evladi statü de olmak üzere toplam 61 vakfın akar ve akar bileşimlerinde dükkân icarları mevcuttu. Vakıfların muhasebe kayıtlarının bazılarında dükkân sayısı belirtilmişken, bazılarında da Rahimiye Medresesi, Pirbaş, Emir Mencik ve İmam Sekaki vakıfları örneklerinde olduğu gibi dükkân topluluğu anlamında "dekakin" kavramına yer verilmiştir. Kayıtlarda sayıları doğrudan belirtilen vakıf dükkânlarının sayısı sahih vakıflarda 176 evladi vakıflarda ise 134'dür. Böylelikle dükkân icarları bedeli 90.630 guruşla toplam 210.227 guruşluk vakıf gelirlerinin %43'üne karşılık gelmiş olup, bu durum dükkân icarlarının genel gelirler içinde önemli bir paya da sahip olduğunun göstergesidir.

Dükkân gelirleri bu vakfa münhasıran çarşı temelinde tasniflenerek kaydedildiği ve esnafın ödemiş olduğu kiralardan iş kollarına göre farklılaşması gibi faktörler esnafın ekonomik statü farklılaşmasını belirleme imkânı da sağlamaktaydı. Mesela; Haremeyn Vakfının dükkânları Yüncü Pazarı, Bedesten, Naccar Pazarı şeklinde tasnife tutulmuştu. Çarşı esasına dayalı olarak gerçekleştirilen tasnife göre Yüncü pazarındaki 19 birimden oluşan dükkân mevcuttur. Bu dükkânlardan her birinin kiralari eşit bir tutar olan senede 30 guruş olarak gerçekleşmiştir. Bedesten civarında da 6 dükkân mevcut olup her birinden Yüncü Pazarında olduğu gibi 30'ar guruş kira bedeli eşit olarak tahsil edilmiştir. Ancak Bedesten ve Yüncü pazarları örneklerinden hareket ederek bir meslek kolunda belirli bir mekânda toplulaşmış esnafın tamamının eşit düzeyde kira ödedikleri şeklinde bir genellemede bulunmak gerçekçi olmayacaktır. Mesela Naccar Sukunda (çarısında) faaliyet gösteren esnaf diğerlerinden ayrılarak senede 1,5 ile 6 guruş arasında farklılaştırılmış seviyelerde kira

ödemeleri gerçekleştirmişlerdir. Bu durum tekstil iş kolu gibi ekonomik getirisi yüksek olan sektörlerde, kira seviyelerinin standartlaştırıldığı diğer sektörlerde ise faaliyet alanından ziyade iş yerinin büyüklüğü ve konumu gibi kriterlerin öne çıkmış olduğunun göstergesidir (BOA, EV.d 12.962, h.1262-65).

Haremeyn vakfı muhasebesinin diğer vakıflara göre daha detaylı bir şekilde kaydedilmiş olmasından dolayı kiracıların dinsel temelde vakıf sistemine katılımlarını belirleyebilmek mümkündür.

Tablo 5: Kiracıların Dini Kökenlerine Göre Dağılımı

Dini Kökeni	Bahçe Kiracıları	Dükkân Kiracıları	Hane Kiracıları
Müslüman	19	52	13
Hıristiyan	-	10	6
Yahudi	-	4	-
Toplam	19	66	19

Kaynak; BOA, EV. d., 17350

Haremeyn Vakfı kiracılarından gayrimüslimlerin tamamının “reaya” olarak adlandırılmıştır. Vakıf akarlarında kiracı konumunda bulunmak ilgili şahısların şehrin iktisadi hayatına katılabilmeleri bakımından önemli bir imtiyaz oluşturmaktadır. Zira vakıflara ait taşınmazlar şehirdeki iktisadi hayatın şekillenmesinde en önemli unsurlardandır (Faroqhi, 2000: S.56).

Vakıfların belirtilen durumundan dolayı, kiracıların oluşumundaki dinsel tabanlı farklılıkların gözetilmemiş olması bu kurumun sosyal ve iktisadi temelde dengeleyici bir unsur olarak öne çıktığının göstergesidir. Vakıfların iktisadi ve sosyal temelde dengeleyici olması koşullarının gerçekleşmesinde vakıf kiracılarının genel nüfus bileşimi içinde oransal dağılımları da belirleyici unsurlardandır. Urfa’da Tanzimat dönemindeki nüfus verileri 1865 senesine ait olup bu dönemde Vakıf şehrin toplam nüfusu 23.565’i Müslüman olmak üzere toplan 28.719’dur (Öğüt, 2013:26).

Bu nüfus verisi dikkate alındığında en azından Haremeyn Vakfı örneğinde gayri Müslümlerin vakıflarda kiracı olarak katılımlarında dışlayıcı bir muameleye maruz kalmadıkları sonucuna ulaşılabilir.

Gayrimüslimlerin Haremeyn Vakfında her kiracı gurubunda var olan konumları, vakıf gelirlerinin sağlanmasında sosyal kimlik farklılaştırılması yönünde bir politika izlenmediğinin göstergesidir. Ayrıca gayrimüslimler gerçekleştirdikleri ekonomik faaliyetlerin genişliğine bağlı olarak kira gelirlerine katkıları yüksek seviyelerde gerçekleşmiştir. Mesela en yüksek icar bedelini Reaya Bedros ödemişken en düşük icar bedellerinden biri olan 10 guruşluk ödemeyi de Reaya Kirkor gerçekleştirmiştir.

3.2. Hane Gelirleri

İktisadi hayatın doğrudan fonksiyonel araçlarından olamasa da haneler, şehirdeki sosyal yaşamın şekillenmesinde belirleyici unsurlardandır. Vakıflara hanelerin vakfedilmesi belki de bazı insanların tek ekonomik varlıkları üzerinden toplumsal katılımcılık arzularına dair önemli göstergedir. Urfa'da 1860'da hane icarına sahip olan vakıflar aşağı da gösterildiği gibidir;

Tablo: 6 1860'da Urfa Vakıflarında Hane Gelirleri/ Guruş

Vakfın Adı	Vakfın Statüsü	Hane Sayısı	İcar Bedeli
Hakimdede İtam-1 taam	Sahih	1	12
Hüseyin Paşa Camii	Sahih	4	59
Hindiyye Fukarası it'am- taam	Sahih	1	130
Yusuf Paşa Camii	Sahih	1	264
Haremeyn Vakfı	Sahih	19	2061
Toplam	-	26	2526

Kaynak; BOA, EV. d., 17350

Yukarı tabloda görüleceği gibi Urfa'da Tanzimat dönemi Urfa vakıflarında hane gelirleri en düşük akar birimine sahip olmuştur. Ancak Haremeyn vakfı %81'lik hane icarı gelirleriyle Urfa'daki hane gelirine sahip diğer vakıflardan farklılaşmıştır.

Muhasebe kayıtlarında Haremeyn vakfı haneleri Tütüncü sofu, Molla Ali, Saraç Hacı Ali ve Kör Ahmed gibi vakfedenlerin isimleriyle belirtilmiştir (BOA, EV 32563, h. 1278). Haremeyn vakfının faaliyet alanı gereği, hanelerini

vakfedenlerin yoğun dini duygulara sahip olması durumuna karşın kiracıların altısı gayrimüslimdir. Bu durum Urfa'da Müslüman mahallerinde Gayrimüslimlerin de ikamet edebildiklerinin ve sosyal hayatta dinsel temelli sert bir mekânsal ayrışmanın da olmadığını göstermektedir.

Haremeyn vakfı hane kiralari oldukça farklılaşmış seviyelerde gerçekleşmişti. En yüksek hane icarı 28 guruş ile Saraç Hacı Ali tarafından ödenmişken en düşük icar bedeli ise Mehmed ve Bedros tarafından 6 Guruş olarak ödenmişti.

4. Haremeyn Vakfına Diğer Vakıflardan Gerçekleştirilen Aktarımlar

Haremeyn Vakfı şahısların varlıklarını vakfetmelerinden başka doğrudan diğer vakıf gelirlerinden gerçekleştirilen düzenli yıllık aktarımlar ile farklılık arz etmektedir.

Tablo: 7 Haremeyn Vakfına Diğer vakıflardan Gerçekleşen Mali Transferleri (1860/h. 1277)

Vakfın Adı	Hukuki Statüsü	Mali Transfer Tutarı (guruş)
Doğancızade	Evladi	5
Dede Bektaş	Evladi	8
İplikcizade	Evladi	11
Havvaca Hatun	Evladi	80
Hacı Ayşe	Evladi	50
Tusan-ı Furkan	Evladi	15
İhlaşiye Mescidi	Evladi	17
Abdülbaki Mescidi	Evladi	11
Şerbetcizade Mescidi	Evladi	42
Toplam		239

Kaynak: BOA, Ev. d, 17350

Haremeyn vakfı gelirlerinden diğer vakıflardan gerçekleşen transferlerin toplam gelir içindeki payı % 5'i gibi önemli bir mali katkı sağlamayacak bir düzeye karşılık gelmektedir. Bu durum gerçekleşen aktarımların bir kamu iradesine dayanmaktan ziyade ilgili vakıfların iradesine dayandığının da göstergesidir. Haremeyn vakfına transfer gerçekleştiren vakıfların tamamının evladi vakıf

statüsünde olması bu kuruma toplumsal katılımcılığının vakıf boyutunu temsil etmektedir.

SONUÇ

Osmanlı vakıfları sultanlardan ortalama insanlara kadar geniş katılımlı bir tabana sahip toplumsal kuruluşlardı. Kamuya yönelik her türlü faydanın konusunu oluşturan vakıf kuruluş iradeleri, sürekli gelir yapısına dayalı finansman modellerinden dolayı “akar” olarak isimlendirilen iktisadi ünitelere de sahiplerdi. Vakıflar sahip oldukları akar birimleri sayesinde “şehir rantlarının toplumsal kullanıma eklenmiş” yapılarıyla, kapitalist veya sosyalist doktrinler bağlamında mülkiyet kavramının özel veya kamu odaklı ayırımına farklı bir bakış açısı da kazandırmaktaydı. Akarların oluşumu kişiye özel gayrimenkullerin vakıf faaliyet konusuna bağlanması yanında, kırsal kesimdeki tarıma dayalı vergilerin kamusal iradeyle aktarımına da yer vermekteydi. Böylelikle Osmanlı toprak rejiminde genel olarak mutlak mülkiyetin devlete ait olduğu yapı, vakıflara vergi gelirlerinin transferi sayesinde kamunun toplumsal bir faaliyet alanına doğrudan desteğini de somutlaştırmaktaydı.

KAYNAKÇA

- Barkan, Ö. (2000). “İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar” içinde H. Özdeğer (edt.) Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler- Makaleler, Cilt II, İstanbul: İstanbul Üniversitesi
- Faroqhi, S. (2000). Osmanlıda Kent ve Kentliler, (çeviren Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Faroqhi, S. (1995). Hacılar ve Sultanlar. (çeviren Gül; Çağalı Güven) İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Faroqhi, S. (2005). Osmanlı Kültürü ve Gündelik yaşamı. (Çeviri: Elif Kılıç) İstanbul: Tarih Vakfı
- Güzelbey, C. (1970). Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicillerinden Örnekler, Fasikül 3, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları.
- Kazıcı, Z. (1993) “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfa’daki Vakıf Hizmetleri”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İlahiyat Dergisi, Sayı: 5-6, ss. 64-84
- Kenanoğlu, M. (2008). Osmanlı Millet Sistemi İstanbul. Küre Yayınları.
- Öğüt, T. (2011). “Urfa’da Tanzimat’a Geçiş Sürecinde İdari ve Mali Yapı”, ZKU, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 142011, ss. 325-344
- Öğüt, T. (2013). 18.-19.YY’da Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı. Ankara. TTK
- Öğüt, Tahir. (1999). 18.-19.YY’da Urfa Şehrinin İktisadi ve Sosyal Yapılanmasında Rızvaniye Vakfının Yeri. İstanbul. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özkaya, Yücel. (1985). XIII. YY’ da Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı. Ankara, K.T.B. Yayınları
- Öztürk, N. (1995). Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi. Ankara T.D.V
- Pakalın, M. Z. (1992). “Harameyn Vakfı” Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C; I, Ankara, M.E.B Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2005). “Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi”, İktisat Tarihi Toplu Makaleler 1, İstanbul, Kitabevi
- Tabakoğlu, A. (1994). Türk İktisat Tarihi, II. Baskı. İstanbul. Dergâh Yayınları
- Tabakoğlu, A. (2005). “ XVII. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri” (içinde) İktisat Tarihi Toplu Makaleler 1, İstanbul. Kitabevi.
- Urfa Salnamesi (1927). İlhami Matbaası. İstanbul.

Arşiv Kaynakları;

- BOA, EV. d, 17135, h.1277.
- BOA. EV. d. 17350,h.1277.
- BOA, A.MKT. UM. 68/ 18, h.1267.
- BOA, İradeler 27271, h.1275.
- BOA, A.DVN. 113/ 14, h.1272.
- BOA, EV. d. 32563, h. 1278.